

PREDROMANIČKI SPOMENICI OTOKA ŠIPANA

Grupu od sedam otoka, koji se nalaze između poluotoka Pelješca i Dubrovnika, spominje Plinije Stariji pod skupnim imenom Elaphites,¹ te se oni prvi put u historiji javljaju pod tim imenom. Po nazivu grčkoga porijekla možemo pretpostavljati, da su to otočje naselili Grci, a najvjerojatnije je, da su stanovnici bili većim dijelom Iliri, dok bi Grci i kasnije Rimljani, kao i drugdje kod nas, bili malobrojan vladajući sloj. Ti otoci nisu do sada arheološki istraživani pa se o prehistorijskom životu na njima ne može još ništa reći. Otok Šipan najveći je od njih i nema sumnje, da je s njima dijelio istu prošlost. U starom vijeku svakako je bio naseljen, što pokazuju tragovi rimske »villae rusticae«, koji se jasno naziru u Šipanskoj luci. Vjerojatno je Šipan, kao i drugi elafitski otoci, u starom vijeku bio omiljeno ljetovalište i odmaralište rimskih robovlasnika, onako isto, kao što je nakon nekoliko stoljeća služio za odmaralište dubrovačkoj vlasteli. Kako se je otok Šipan zvao, to do danas ne znamo. Izričitog spomena za ime Šipan nemamo prije 13. stoljeća,² ali budući da je i ime Šipan predslavenskog porijekla, drži se vjerojatnim, da se otok slično zvao i u starom vijeku.³ Dubrovački humanisti počeli su identificirati Šipan sa otokom Tauris,⁴ koji spominje Cezarov legat Hirtius u vezi s građanskim ratom između Cezara i Pompeja.⁵ O tom se raspravljalo i kasnije,⁶ a većina historičara drži, da se Tauris odnosi na Šćedro kod Hvara.⁷

¹ Plinije st., *Naturalis historia* III. str. 152. Pravilan naziv bi morao glasiti Elaphitides od grčke riječi *ελαφος* = jelen. (V. Skok, *Problem romanstva i slavenstva na našim ostrvima*. Laktijan, *Jadranska straža* 1939. g. br. 10).

² Smičiklas, *Codex diplomaticus*, vol. IV. str. 400, Zagreb 1906.

³ Petar Skok, o. c., Šipan, *Jadranska straža* 1939. g. br. 11 pokušava protumačiti porijeklo riječi Šipan od grčke riječi »gypanon« – orlovo gnijezdo.

⁴ Na pr. natpis na ljetnikovcu dubrovačkih nadbiskupa u Šipanu iz godine 1560., između ostalog donosi: »Lodovicus Beccatellus arhiepiscopus Ragusinus Tauridis insulae salubritate allectus.«

⁵ A. Hirtius, *De bello Alexandrino* c. 44–47.

⁶ V. G. Weith, *Zu den Kämpfen der Caesarianer in Illyrien*. Niko Štuk, *Insula Tauris – Šćedro ili Šipan*. Objave radnje su izašle u Bulićevu zborniku, prva na str. 267–274, a druga na str. 275–278.

⁷ V. Pauly – Wissowa – Kroll – *Mittelhaus, Real-encyclopädie* IV.–A, str. 2546 (Tauris).

Već se po kasnom javljanju imena Šipan razumije, da o prošlosti Šipana u ranom srednjem vijeku nemamo nikakvih podataka, a isti je slučaj i s prošlosti ostalih elafitskih otoka. Međutim arheološki ostaci iz početka srednjeg vijeka sa otoka Lopuda, uglavnom slučajno pronađeni,⁸ pokazuju nam, da tamo postoji kontinuitet u spomenicima između kasnoantiknog i predromaničkog razdoblja. Ti kasnoantikni, t. j. starokršćanski spomenici, pripadali su najvjerojatnije onom dijelu romaniziranih Ilira, koji nisu do kasno sudjelovali u procesu južnoslavenske etnogeneze. Ti romanizirani Iliri imali su jakog kulturnog utjecaja na ostale Ilire i nadošle Slavene, koji su bili s njima u dodiru, tako da u slijedećim stoljećima, kad su već slavenska plemena u našim krajevima formirana, imamo u umjetnosti, a naročito u arhitekturi spomenike, koji po svojim oblicima odaju vezu sa ranijim građevinama.⁹ Predromanički spomenici na Šipanu i Lopudu pripadaju istom tipu i zato, iako do sad nije pronađeno na Šipanu starokršćanskih ostataka, možemo zaključiti, da je i njihova razvojna linija analogna.

Danas na Šipanu postoje tri najstarija sredovječna spomenika, a to su: crkva sv. Petra u Veljem Vrhju, crkva sv. Ivana u Šilovu selu kod rta Prtuše i crkva sv. Mihajla u Pakljeni.

1. *Crkva sv. Petra u Veljem Vrhju.* Nalazi se istočno od vrha »Fortice«, a udaljena je od Šipanske luke pola sata hoda prema sjeveru. Svojim davnim postankom nametnula je ime čitavom predjelu, u kojem se nalazi, i on se po njoj поближе zove sv. Petar. Ovdje se ne radi o cijeloj arhitekturi, nego samo o njenim ostacima, koji su po građevnim oblicima interesantniji od ostataka ostalih dviju crkava. Na nju se, ali površno i netočno, osvrnuo Lisičar,¹⁰ koji je prvi uvodi u literaturu, a kasnije je Karaman samo ubraja među starohrvatske građevine.¹¹ Od Lisičareva opisa do danas možemo samo pratiti njeno konstantno rušenje. Ako uporedimo Lisičarevu sliku pročelja sa današnjom (slika 1.), vidjet ćemo, da se posljednjih godina veliki dio pročelja, gotovo čitav srednji dio, srušio, tako da je jedva ostalo traga velikom slijepom luku, koji je zahvatao skoro cijelu površinu pročelja, praveći lijep kontrast sa trokutastim zabatom crkve.¹²

Ruševine se izdižu 4 metra nad površinom, mjereći s vanjske strane, dok je unutrašnjost prilično zasuta urušenim krovom i obrasla žbunjem. Dužina crkve zajedno s apsidom iznosi 8 metara, a širina 4.25. Orijentirana je prema jugoistoku. Crkvice je slobodnog tipa. Njena tlorisna osnova približuje se osnovana crkvice: sv. Tome u Kutima (Boka Kotorska), sv. Mihajla u Stonu, sv. Petra u Priku kod Omiša, sv. Luke na Lastovu, sv. Ivana i sv. Nikole na Lopudu, dok joj se dimenzijski odnos podudara sa sv. Tomom

⁸ Viktor Novak, Reliquarium Elaphtitense, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. LI, str. 165-196.

⁹ Ovdje izneseno mišljenje o ranosrednjovjekovnoj umjetnosti Lopuda i njenom razvoju bit će opširnije razrađeno u piščevoj radnji o predromaničkom Lopudu, koja će izići u izdanju Historijskog instituta Jugoslavenske akademije u Dubrovniku. Interesantne podatke o tome nalazimo u spomenutoj raspravi V. Novaka.

¹⁰ Vicko Lisičar, Koločep nekoć i sada, Dubrovnik 1932, str. 179.

¹¹ Lj. Karaman, Starohrvatska umjetnost, Časopis za hrvatsku povijest, Zagreb 1943, str. 54.

¹² Lisičar, o. c., str. 177.

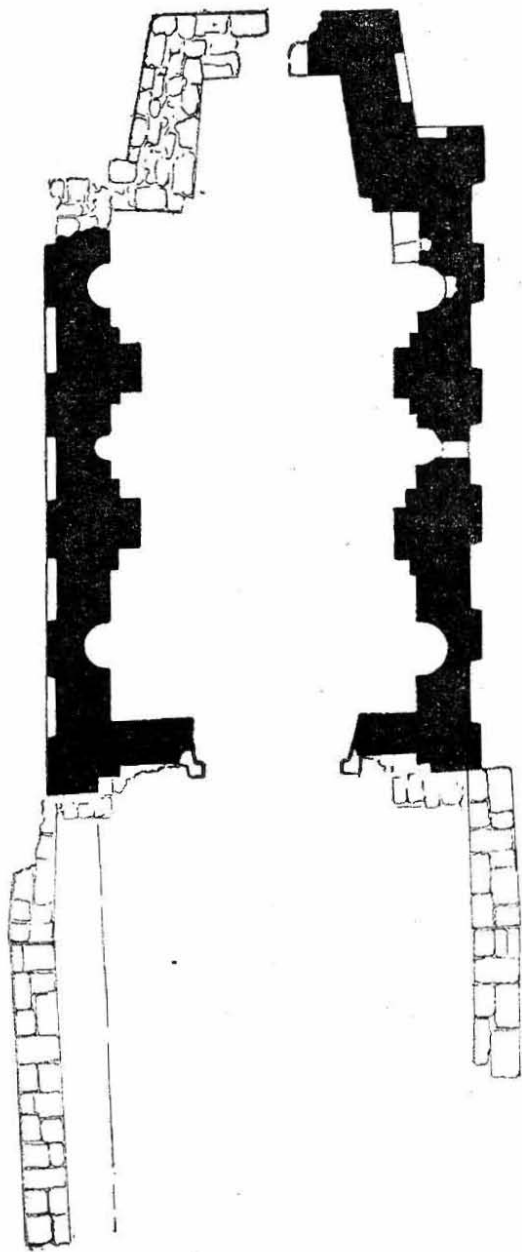
u Kutima, sv. Ivanom i sv. Nikolom na Lopudu. Na razvijeni tloris nastavlja se uglata apsida. Debljina zidova u osnovnim linijama broda iznosi 55 cm, dok je kod apsida šira za 10 cm. Pobočni zidovi na tlorisu pokazuju jaku razvedenost, što su izazvale vanjske dekorativne lezene, unutrašnje niše i profilirani pilastr, koji u stvari predstavljaju uporište pojasnih lukova, koji su podržavali svod. Sa svake strane nalaze se po dva ovakva pilastra, koji dijele brod na tri nejednaka polja, od kojih je najveće do pročelja, manje do apsida, a najmanje u sredini broda. U svakom polju nalazi se s obiju strana, a na sredini odgovarajućeg segmenta bočnog zida crkve, obla niša, samo što su dvije, koje pripadaju prednjem polju, znatno manje. Dekorativne lezene nalaze se s vanjske strane. Na južnom ih se zidu vidi 6. Sigurno ih je toliko bilo i na sjevernom zidu, na kojem ih ima samo 5, jer je ugao, na kojem se morala nalaziti šesta lezena, srušen. Dvije se lezene nalaze i na sačuvanoj južnoj bočnoj strani apsida, pa se može smatrati, da je tako bilo i sa njene sjeverne strane, budući se vidi, da se u rasporedu općenito pridržavalo simetrije. Usprkos ovoj tendenciji ka simetriji očituje se, da ona u pojedinostima nije točno primjenjivana, a to nam baš dokazuju različite širine lezena, koje su stoga izazvale njihov nesimetričan raspored na jednom i drugom zidu. Može se smatrati, da se i na pročelju radi o dvije lezene, t. j. na njegovim krajevima, iz kojih se razvio luk ovdje, dakako, mnogo veći, nego na drugim stranama. Lezena se vidi na uglu začelnog zida. Ugaone lezene se spajaju zajedničkim bridom.

Rečeno je, da je pročelje jako postradalo, pa se na Lisičarevoj reprodukciji, koja je snimljena, dok je uglavnom čitavo pročelje postojalo, vidi, da se na njegovoj površini nalazio veliki luk, koji je obuhvatao skoro čitavo pročelje. Na udubljenoj plohi ispod njega, a po sredini nalazila su se vrata. Ona vrata, koja su do rušenja postojala, nisu iskonska. Po njihovom renesansnom obliku, koji se na spomenutoj reprodukciji vidi, zaključuje se, da je naknadno, za renesanse, došlo do nekih pregradnji u crkvi, među koje spada i preinaka ulaza. Od tih vratiju sačuvali su se svi pragovi, na kojima se vidi renesansna profilacija, grb i renesansna slova na ostacima natpisa, koji je već donio Lisičar i glasi: MAR · ARCI · CANO · RA.¹³

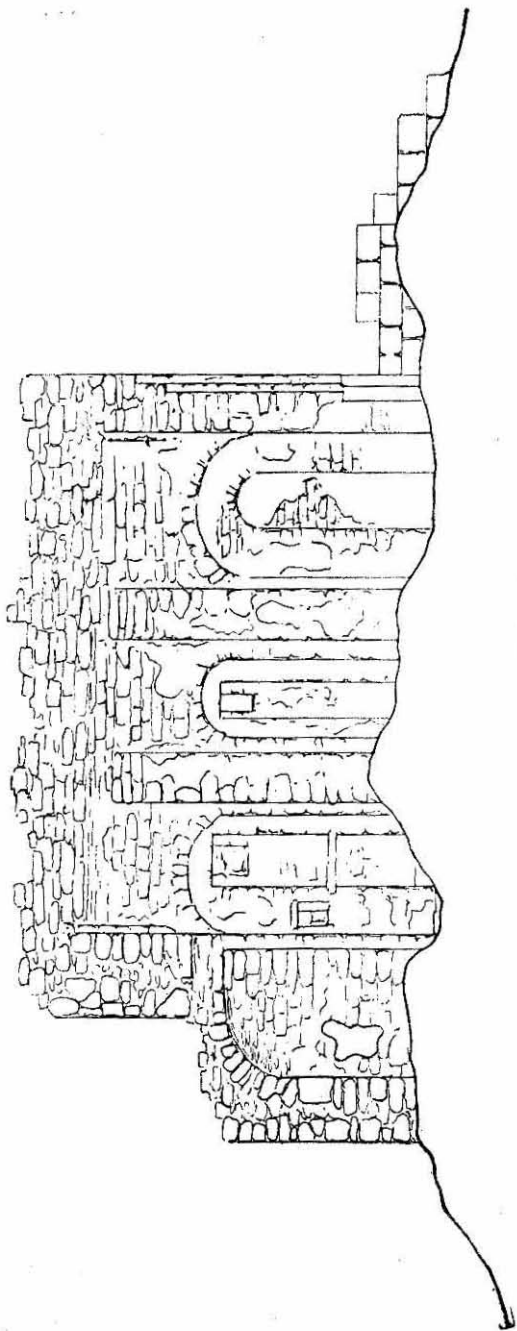
Kako na Lisičarevoj reprodukciji pročelja iznad renesansnih vratiju vidimo ostatak luka, koji je zazidan, zaključujem, da je on ostatak starih vratiju, koja su prema tome bila viša. Takva vrata nalazimo i na originalnom pročelju crkve sv. Nikole (sl. 2) na susjednom otoku Lopudu. S obje strane vratiju nalazile su se po dvije dekorativne, duguljaste slijepo niše. Pročelje je završavalo trokutastim zabatom, nad kojim se dizao kasniji zvonik na preslicu.

Južni pobočni zid crkve sačuvao se čitav (sl. 3), tako da se na njegovu vrhu nalaze ostaci strehe. Zid je dug 6,45 met. Čitava njegova površina providena je plitko odskočenim lezenama, kojih ima 6, a kojima je donji kraj pokriven srušenim materijalom. Lezene su dopirale do 50 cm ispod strehe te su se tu jedna s drugom spajale prelaznim lukovima, koji su opet zatva-

¹³ Kako je Lisičar našao u dubrovačkom arhivu, natpis se odnosi, kao i grb, na kanonika Marina Gozze, arcidakona dubrovačkog kaptola, koji je 1489. popravio i restaurirao crkvu. (V. Lisičar, o. c., str. 180).

Tloort

Sv. Petar, Šipani: Uzdužni presjek

rali pet slijepih niša među lezenama, čime je polučena vanjski dekorativni efekt. Na južnom zidu, po sredini, u trećoj niši nalazio se mali prozor pravokutnog oblika, čija je šupljina iznutra šira, pa se prema vani suzuje poput kasnijih puškarnica.

Na unutrašnjoj strani tog zida nalaze se dva pilastra, koji dijele površinu zida na tri polja, što je već spomenuto. Ti pilastri dižu se od dna i sačuvali su se do pod vrh zida, tako da se vidi njihov prijelaz u pojasni luk. Iznutra se opaža, kako je sam zid iz vertikalne linije prelazio u polukružni svod. U prostoru među samim pilastrima nalazi se slijepi luk, pod kojim je plošna niša. Ti lukovi se nastavljaju i sa strana obaju pilastara prema čeonom i začelnom krilu, samo što njihovi krajevi udaraju tačno u te zidove. I ovdje imamo plošne niše. U tim plošnim nišama napravljene su manje, dublje, poluoble niše, koje, kako smo kod opisa tlorisa vidjeli, nisu u širini jednake, kao ni plošne niše, čija je širina različita zbog spomenutog nepravilnog rasporeda pilastara. Obla niša, koja se nalazi do pročelnog zida, završava lukom i pri vrhu joj površina prelazi u školjkast oblik. Druge dvije oble niše završavaju ravno, kao kad bi im se na vrhu nalazio vodoravan prag. Stvarno one završavaju vodoravno zbog toga, što im se pri vrhu nalazio prozor.

Obla niša, do začelnog zida, horizontalno je podijeljena pragom u obliku police na dva dijela: gornji veći i donji manji. U gornjem se dijelu vide oblici prozorčića, koji je naknadno sazidan. U njenu okviru, t. j. u plošnoj niši, nalazi se udubina, koja je služila za kustodiju.

Vanjska površina sjevernog bočnog zida identična je južnoj, samo što se nije sačuvala ugao do začelnog zida crkve. Kod nje je manje srušenog materijala, pa se vidi nadtemeljna linija, s koje počinju lezene, a prema tome i niše među njima. Na njemu se tako može izračunati visina niša, koja iznosi koliko i cjelokupna visina zida. Na tom zidu nije bilo prozora. Nutarnja strana (sl. 4) u svemu je identična sa nutarnjom stranom južnog zida, samo što su sve tri oble niše jednako završavale kao i ona na južnom zidu do pročelja. Dakako, nema ni kustodije.

Od začelnog zida sačuvala se samo dio sa južne strane apsida, dok je sjeverni postradao (sl. 5). Na uglu tog sačuvanog zida nalazila se lezena, koja prema apsidi prelazi u luk i zatvara slijepu plošnu dekorativnu nišu.

Sjeverna strana apsida zatrpana je ruševinama, no ipak se po preostatku na južnoj strani vidi, da je bila uglate osnove, s tim, što joj je rastvor širi, pa se prema svršetku sve više suzuje. Na vanjskoj, južnoj strani, nalaze se dvije lezene, a između njih je slijepa plošna niša, koja je sačuvana čitava. Apsida nije sačuvana do vrha, ali se ipak razaznaje, da je iznutra pri vrhu završavala polukupolastim svodom. Na vanjskoj strani vidi se profil, koji bi govorio, da pripada luku većeg raspona nego li su niše po dužinskim zidovima, što bi u neku ruku bilo pendent velikom luku na pročelju. Takav se luk nalazi i na apsidi crkve sv. Ivana na istom otoku. Po sredini polja ispod tog luka nalazio se prozor, za koji Lisičar tvrdi, da su mu kazivali, kako je tu postojala kamena prozorska rešetka. Ostaci prozorskog okna djelomično su na apsidi sačuvani.

Krov crkve bio je polucilindričan, odijeljen sa dva pojasna luka na tri polja (traveja). Na zidovima se naime sačuvala trag prijelaza u poluobli svod,

a nigdje se nisu sačuvali tragovi, koji bi govorili za koji krstati travej. Možda se može pretpostaviti, da je na srednjem krovnom polju bila kupola, jer takve susrećemo po crkvama iz istog vremena na Šipanu i susjednom Lopudu. Prvobitni krov bio je pokriven pločama, a kasnije su preko njih postavljeni crepovi – kanalice. Do te promjene vjerojatno je došlo pri restauraciji.

Preostaje sada osvrnuti se na ostatke dogradnje pred pročeljem. Lisičar je držao, da crkva nije prvobitno uopće imala pročelja, već da je otvor obuhvatao čitav slijepi luk na pročelju, dok bi sprijeda crkvu od kiše i vjetra zaštićivao trijem. Međutim, čim se pogleda trijem, odmah se vidi, da je sagrađen mnogo kasnije, tako da je mišljenje Lisičara neodrživo. Po morfološkim osobinama, neorganskom zidanju i zidanju izvan linija crkvice sv. Petra jasno se vidi, da se ovdje radi o naknadnom zidanju neke vrsti trijema pred crkvom. Zato je opisana crkva sv. Petra osobito rana zgrada, koja po stilu i dimenzijama ima analogije s ostalim predromaničkim južnodalmatinskim građevinama, te i ona pripada njihovu skupu.

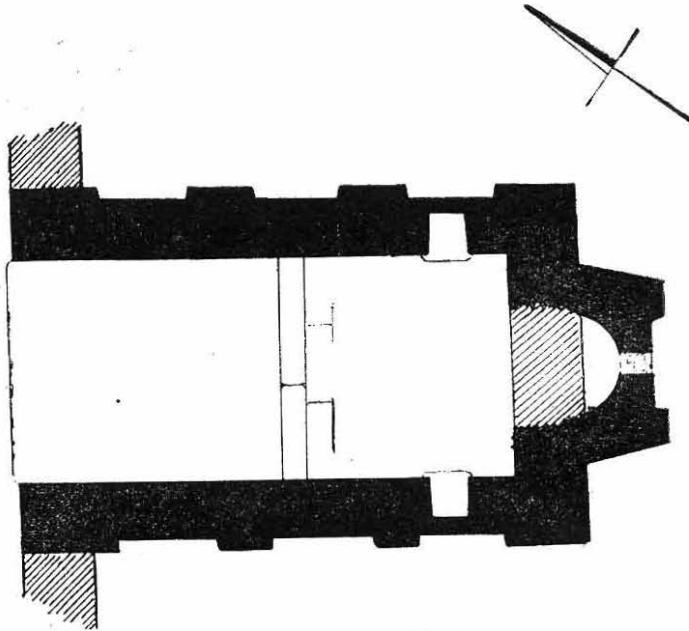
2. *Crkva sv. Ivana u Šilovu selu.* Dok je Sv. Petar, iako u porušenom stanju, potpuno samostalan i izoliran objekt i sa svih strana pristupačan proučavanju, ostale dvije šipanske crkve nisu.

Današnja crkva sv. Ivana proširena je u 15. stoljeću¹⁴ tako, da je stara predromanička crkva ostala kao apsida (slika 6), u koju je smješten nov oltar. U literaturi ta crkva nije poznata, jedino je spominje Karaman, uz ostale dvije šipanske, u već spomenutom nabranju starohrvatskih crkava. Crkva je pri kasnijoj nadogradnji veće crkve u unutrašnjosti preinačena, i tada je zadnji dio stare apside zatvoren, jer se pred njim podiglo začelje nove apside, ali unatoč tomu stara apsida je ipak ostala netaknuta.

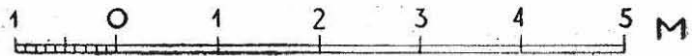
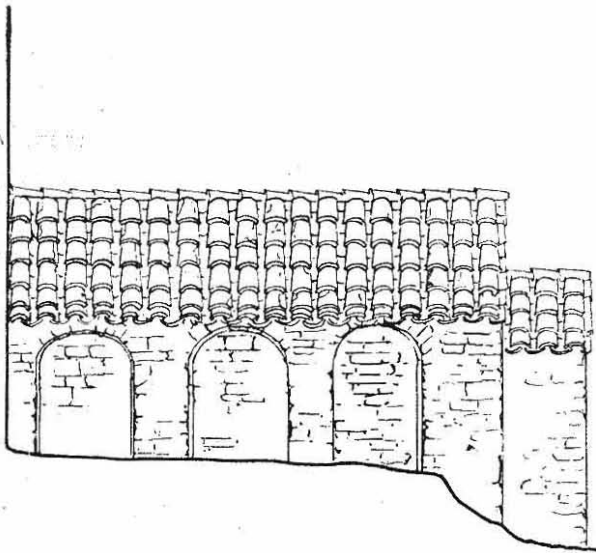
Dimenzije crkve su veoma malene. Dužina zajedno sa apsidom iznosi 6,40 m, a širina 3,60 m. Orijentacije je pravilne. Debljina zida iznosi 60 cm, a kod apside 50 cm. Crkva je jednobrodna i njena tlorisna osnova uglavnom je slična onoj Sv. Petra. Pri tome treba imati na umu, da su vjerojatno samo vanjski pobočni zidovi na tlorisu došli do nas u svom originalnom obliku. Tu, na pobočnim stranama imamo po 4 dekorativne lezene. Lezene na početku crkve presjekao je zid kasnije crkve. Na južnom zidu lezene su uže nego one na sjeveru, tako da i ovdje imamo kao i kod Sv. Petra nesimetričan raspored s obzirom na jednu i drugu stranu. Pročelje nije sačuvano, dok se na uglatoj apsidi može vidjeti kroz mali prozorčić, da je ona u svojoj unutrašnjosti poluobla. Na stražnjoj strani apside izvana imamo dvije lezene.

Južni pobočni zid crkve, mjereći ga od pravog kuta, koji čini crkva sa zidom veće crkve, dug je 4,80 m, a visok nad zemljanim nasipom 1,30 m. Između 4 lezene, koje se spajaju neposredno pod strehom slijepim lukovima, nalazimo 3 niše. Tu su niše dublje nego kod ostalih šipanskih crkava. Sje-

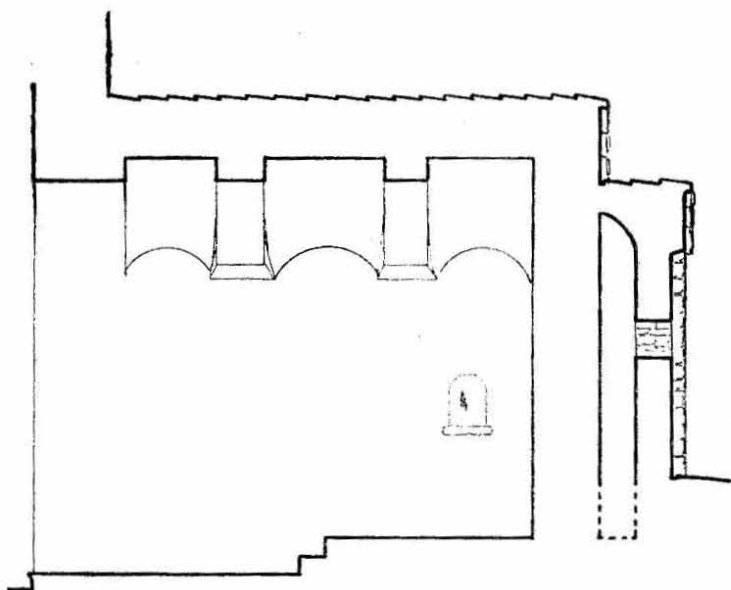
¹⁴ Ta crkva je slična po tipu crkvi u Pakljeni, jedino je manjih dimenzija. Takve renesansne crkve često se javljaju u Dalmaciji, a njihova je karakteristika: ravne plohe, pravokutna fasada sa trokutastim zabatom, nad kojim se diže zvonik na preslicu. Na arhitravu portala današnje crkve sv. Ivana po sredini je Kristov monogram, a s obiju njegovih strana po jedan grb. Na jednom od tih grbova razdijeljenom u dva polja vidimo četiri ljljana, poput anžuvinskih. U polukružnoj luneti nalazi se mramorni kip sv. Ivana, kojemu haljina pada paralelno sa stiliziranim nabornim

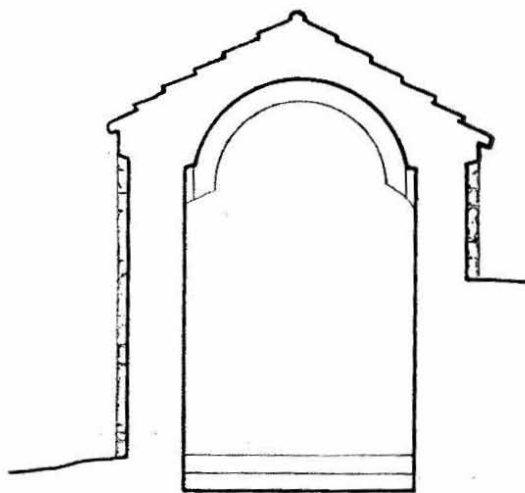
Sv. Ivan, Šipan: Tlocrt

Sv. Ivan, Šipan: Južna strana

Sv. Ivan, Šipan: Uzdužni presjek

Sv. Ivan, Šipan: Poprečni presjek

većna strana crkve je identična sa južnom, jedino tu nema velikog nasipa, tako da se vidi najveća visina, koja iznosi 3,10 m. Rustična gradnja na tim pobočnim zidovima se jasno ističe. Začelje crkvice kao i južna i sjeverna strana apsida su neraščlanjeni, dok se na začelju izvana nalaze dvije lezene spojene većim slijepim lukom, koji zatvara nišu. Po sredini niše nalazi se prozorčić ovalna oblika.

Unutrašnjosti prvobitne crkve pripisujemo polukružni svod, koji presjecaju dva pojasna luka, dijeleći ga na tri polja (traveja). Lukovi se naslanjaju na konzole, a spojeni su sa slijepim lukom. Od konzola s jedne i s druge strane nastavlja se po jedan slijepi luk prema apsidi i prema pročelju crkve, tako da na pobočnim stranama imamo po tri slijepa luka. Inače u unutrašnjosti imamo još baroknih ornamenata.

Krov crkve kao i dvije stepenice u unutrašnjosti kasnijeg su porijekla.

3. *Crkva sv. Mihovila u Pakljenu*. – Kad se dođe pred fasadu Sv. Mihovila u Pakljenu, koja je u sklopu sa župnom crkvom sv. Mihovila i samostanom s kupolom,¹⁵ dobija se utisak, da se čovjek nalazi pred jednom renesansnom kapelom sa zvonikom na preslicu. Jedino odmaknemo li se na koju obližnju uzvisinu, vidimo, gdje se iz krova crkve izdiže za starohrvatske crkve karakterističan kvadratni tambur s kupolom. Ta je crkva vrlo dobro sačuvana, i na njoj se jasno raspoznaje kasnije u XV-om stoljeću nadograđen prednji dio s fasadom. Dužina crkve sa apsidom iznosi 10,25 m, a širina 4,30 m. Odbijemo li 2,75 m nadograđenog dijela, crkva se u dimenzijama podudara s crkvom sv. Petra.

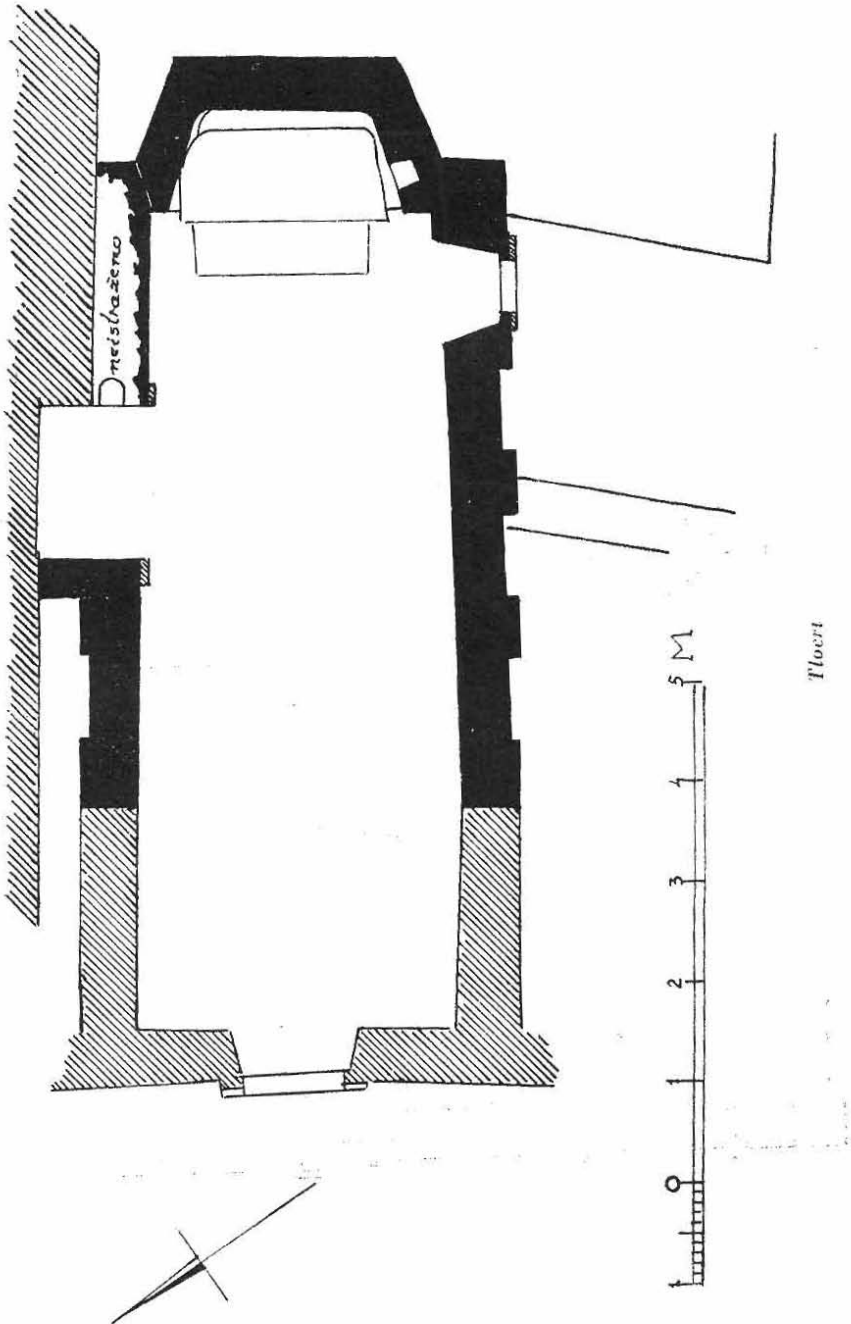
I po tipu crkva je slična Sv. Petru. Debljina zidova u osnovnim linijama iznosi 50 cm, samo što su pobočni zidovi apsida nešto tanji. Crkva je bez kupole visoka 5,30 m, a s kupolom i akroterijem 7,10 m. S obzirom na tloris možemo jedino utvrditi, da postoje lezene na vanjskim pobočnim zidovima. Na južnom zidu ih nalazimo četiri. Na lezeni do prvobitnog pročelja nastavio se kasniji zid. Na sjevernoj strani, koja je slabije sačuvana, imamo dvije potpuno sačuvane lezene. Na gornjem zidu apsida ne nalazimo nikakove lezene vjerojatno zato, što je taj zid pretrpio kakve preinake za vrijeme izgradnje kasnije cisterne.

Na južni zid crkve prislanja se zid samostanskog dvorišta, zatim dolazi ravna ploha zida, koja pripada kasnijoj nadogradnji, stariji dio zida sa četiri lezene spojene slijepim lukovima, jedan zid okomito na crkvu, južna pobočna vrata naknadno probijena i nakon ovih manastirska cisterna, prislonjena uz zid apsida.

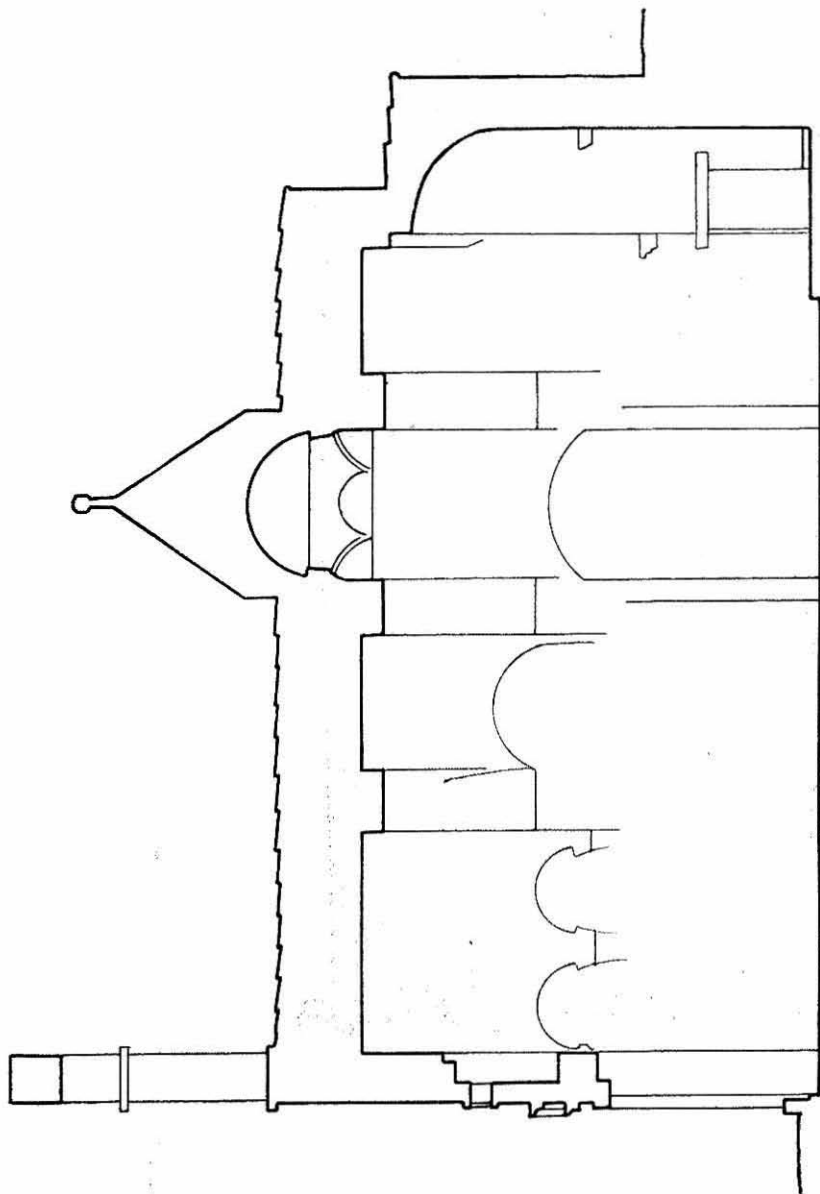
Od ugaone apsida ističe se samo gornji dio, i taj je neraščlanjen, kao i južni dio začelja crkve. Kako se zbog kasnije nadogradnje cisterne ne može vidjeti donji dio zidova apsida, u tlorisu donosim taj dio prema postojanju gornjeg dijela.

Sa sjeverne strane crkva je prislonjena uz kasniju župnu crkvu, u kojoj je sačuvan iza ispovijedaonice hodnik, u kojem se vidi zid crkve sv. Mihovila sa lezenama.

¹⁵ Čitav taj sklop pripada 15. stoljeću, razdoblju, kad je Sudurad zbog razvijenog pomorstva i brodogradnje proživljavao svoj puni ekonomski prosperitet.

Floor

Sv. Mihajlo, Šipan: Uzdužni presjek

Na krovu se diže četverouglast tambur, nad kojim je četverostrana piramida s akroterijem (slika 7 i 8). S južne i sa sjeverne strane tambura nalaze se po tri polukružne niše, a sa zapadne i istočne po dvije, koje su razmaknute, jer između njih prolazi hrbat krova. Krov na sedlo prvobitno je bio pokriven pločama, nad koje su kasnije stavljeni crepovi. U toj crkvi naročito je zanimljiva unutrašnjost, koja se sastoji od dulje lađe s oblom apsidom. Prednji nadograđeni dio, za razliku od ostale crkve, koja je pokrivena polukružnim svodom, nosi svod, na kojem imamo prijelaz s polukružnog svoda na šiljasti, gotički svod.

U ovom dijelu crkve s obiju strana označena su dva slijepa luka spojena jednom konzolom, dok su na početku i pri kraju lukova konzole tek naznačene. Prvobitni stari dio crkve podijeljen je na tri dijela. Tri pojasna luka sa svake strane naslanjaju se na konzole, a između njih na zidovima su slijepi lukovi. Jedino je u sjevernom zidu na mjestu jednog slijepog luka probijen naknadno otvor za oltar. Iz svoda crkve, između pojasnih lukova uzdiže se kupola elipsoidne osnove. Prijelaz od svoda na kupolu prave četiri male trompe, između kojih se nalaze četiri slijepa luka, a i same trompe su uokvirene lukovima. Preko trompi i slijepih lukova ne dolazi se direktno do kupole, jer se dobivena elipsa prekida, t. j. imamo jednu profilaciju, a zatim unutar ruba dolazi do stvaranja kupole. Ona na južnoj strani ima mali prozorčić.

Oltar u apsidi sastoji se od duge monolitne menze pravokutnog oblika na ožbukanom postamentu, koji se sastoji od više dijelova. Među tim dijelovima interesantan je naknadno tu postavljen jugozapadni pilastar, na kojem je stilizirano palmino lišće. Pilastar na sjeverozapadnom uglu je pri rubu jednostavno profiliran. I on ne pripada prvobitnom oltaru. Do oltara s obiju strana nalazi se po jedna renesansna konzola.

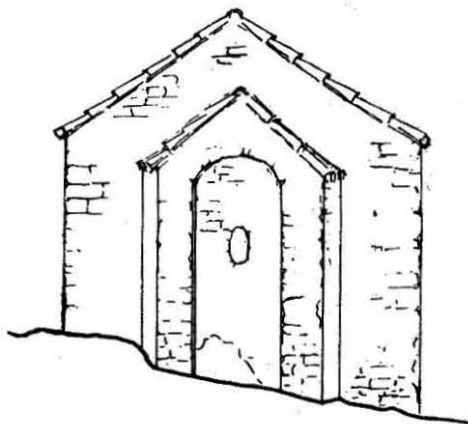
Pred već spomenutim vratima, koja na južnoj strani vode u samostanski vrt, kao stepenica je upotrebljen komad arhitrava (slika 9). Ornamenat pokazuje sve karakteristike prijelaza sa pleterne na romaničku dekoraciju, te se prema tome može datirati krajem XI-og stoljeća.

Nasuprot spomenutim vratima, na jednom prozoru samostanske zgrade kao prag je upotrebljen kamen s troprutastom pletenicom, na kojem se opažaju rupe, gdje su bile prozorske rešetke (slika 10). Tu se pojavljuje karakteristična troprutasta pletenica. Za razliku od istog motiva na kući Fortunić u Šipanskoj luci¹⁶ ovdje su prutovi dosta zadebljani. Tragovi ranijih samostanskih zgrada, koje bi mogle biti istovremene crkvi, nisu nam poznati. Međutim arheološkim istraživanjem vjerojatno bismo došli do njih.

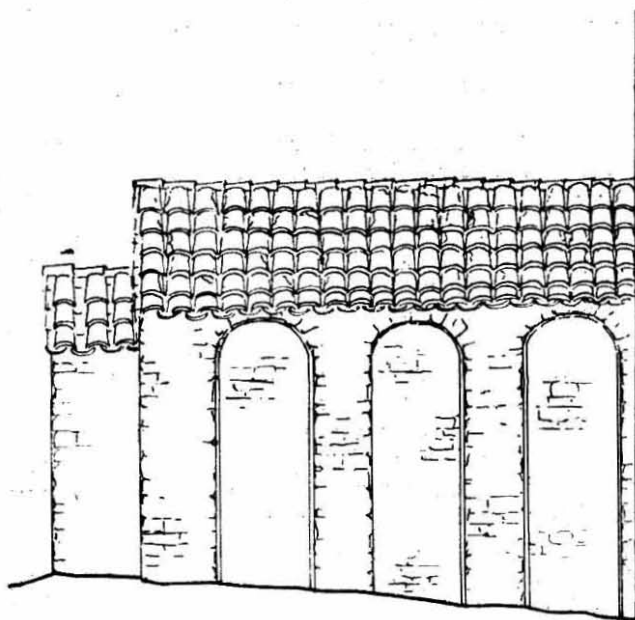
Osim navedenih crkava iz razdoblja predromanike postoji na Šipanu još nekoliko fragmenata pleterne skulpture, koje ne možemo povezati s pomenutim crkvama. Dva su već poznata i njih je publicirao Bjelovučić.¹⁷ Ovdje iznosim jedan interesantan fragment nađen u Suđurđu (slika 11). S dekorativnog stanovišta taj fragment je vrlo zanimljiv, jer se takav ornament rijetko susreće. Radi se o luku, čiji početak nam jasno pokazuje, da spada u romaniku. Pri unutrašnjem rubu luka javlja se ornament, koji se sastoji

¹⁶ Zvonimir Bjelovučić, Crvena Hrvatska i Dubrovnik, Zagreb 1929, str. 50, slika 25–26.

¹⁷ Bjelovučić, *ibidem*.

Sv. Ivan, Šipan: Istočna strana

Sv. Ivan, Šipan: Sjeverna strana

od dvanaest manjih i većih polukružnih slijepih arkadica, od kojih su manje dvoprutaste, a veće troprutaste. Ornamenat je obrubljen poznatim motivom užeta. Postoji neka sličnost između ovog fragmenta i pletera iz Janjine na Pelješcu, koji Karaman stavlja u kasniju prelaznu fazu.¹⁸

Na kraju, nakon pojedinačne analize svake od šipanskih predromaničkih crkava treba se osvrnuti i na položaj, koji sve zauzimaju napram ostalim dalmatinskim crkvama istog razdoblja.

Počnemo li s vanjskim karakteristikama šipanskih crkava, a te su lezene, koje spajajući se sa slijepim lukovima prave slijepe arkade, vidimo, da se one u tome podudaraju s nizom ostalih crkava starohrvatskog graditeljstva u Hrvatskoj za vrijeme predromanike, bile one centralnog ili uzdužno-jednobrađnog tipa poput šipanskih.

Skoro identičan ukras zidova javlja se naročito na jednobrodnom uzdužnim crkvama s uglatom apsidom srednje i južne Dalmacije. Ističem ovdje: Gospu kraj mora na Čiovu, Sv. Jurja u Žestinju kod Kaštel Starog, Sv. Petra u Priku, Sv. Luku na Lastovu, Sv. Mihajla u Stonu, Sv. Ivana i Sv. Nikolu na Lopudu, te Sv. Nikolu na Koločepu.

Do nas je na Šipanu došlo jedno pročelje crkve sv. Petra sa velikim slijepim lukom, koji je poznat kod Sv. Petra u Priku, Sv. Ivana u Bolu, Sv. Luke na Lastovu i Sv. Nikole na Lopudu, a po Dyggveu to je tipičan bizantski motiv.¹⁹ I u unutrašnjosti crkve nose sve karakteristike starohrvatskog graditeljstva. Pilastre, pojasne lukove, trompe, polukružne niše i bačvasti svod.

Još jedna karakteristika starohrvatskog graditeljstva, kupola, javlja se na Šipanu kod crkve sv. Mihajla. Ne može se ništa reći, da li je i Sv. Petar imao kupolu. Sv. Ivan je zbog malenih dimenzija možda nije imao. Međutim imamo slučaj, da je kupola skinuta, kao na primjer kod Sv. Nikole na Koločepu.²⁰

Materijal, od kojeg su šipanske crkve sagrađene, grubo je kamenje manjih dimenzija, spojeno kao i kod ostalog predromaničkog graditeljstva u Dalmaciji obilatom žbukom.

S obzirom na datiranje šipanskih crkava nemamo nekog uporišta, po kojem bi se moglo približno odrediti doba njihova postanka. Po tipu može se ustvrditi, da potječu najkasnije iz druge polovine XI-og stoljeća. Naime tip takvih crkava u Dalmaciji kao Sv. Petar u Priku, Sv. Luka na Lastovu i Sv. Mihajlo u Stonu datira se XI-im stoljećem,²¹ a k tome i pleterna ornamentika kod crkve sv. Mihajla nosi sve karakteristike prijelaza na romaničku dekoraciju, što odgovara kraju XI-og i početku XII-og stoljeća.

Da bi se potpuno upoznali predromanički spomenici Šipana, trebalo bi kod spomenutih crkava izvršiti pojedina arheološka istraživanja i nadam se, da će se u najskorije vrijeme tome i pristupiti.

¹⁸ Ljubo Karaman, Iz koljevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, str. 111, slika 109.

¹⁹ Ejnar Dyggve, Crkva sv. Luke na Lastovu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. III, str. 63.

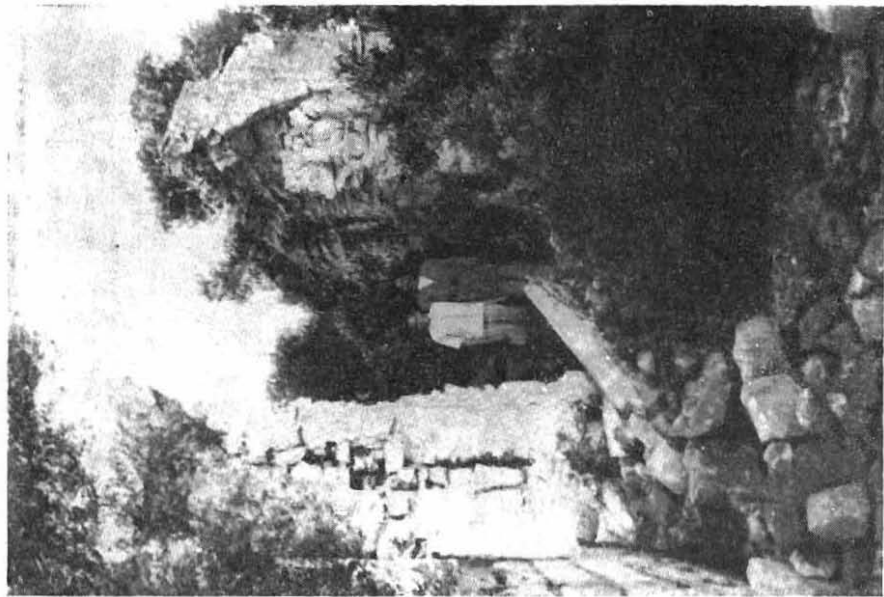
²⁰ V. Lisičar, o. c., str. 108. Inače malene dimenzije crkve nisu uzrokovale nepostojanje kupole (Dyggve, o. c. bilješka 23.)

²¹ V. Bulić i Karaman, Vjesnik za arh. i hist. dalm., sv. XLVI, str. 10, 1923 g., Karaman, Vjesnik hrv. arh. društva, N. sv. XV, 1928 g., str. 81. i Dyggve o. c.

MONUMENTS PRÉROMANIQUES DE L'ÎLE DE ŠIPAN

Les monuments préromaniques à Šipan s'enchaînent par leur origine aux monuments vieux-catholiques de cette île et des îles avoisinantes. Les trois monuments les plus anciens de l'époque préromanique sont les églises Saint-Pierre, Saint-Jean et Saint-Michel. Si Saint-Pierre est aujourd'hui en ruine, les deux autres ont été conservées, mais dans une forme qui n'est toutefois pas la forme primitive. Elles sont de dimensions modestes, à une nef avec abside, en maçonnerie ordinaire. Par leur type et par leur caractère architectural et décoratif, elles sont conformes à toute une série d'églises en Croatie, notamment du XIe siècle, telles que Saint-Pierre à Priko pres Omiš, Saint-Luc à Lastovo et Saint-Michel à Ston. Par conséquent, on peut conclure que les églises de Šipan sont de la même époque.

J. Posedel: Predromanični spomeniki otoka Šipana

Sl. 1. Porušeno pročelje crkve Sv. Petra na Šipanu

Sl. 2. Pročelje crkve sv. Nikole na Lopudu

Sl. 3. Južna strana crkve sv. Petra

Sl. 4. Unutrašnji dio sjevernog zida crkve sv. Petra

Sl. 5. Stražnji dio crkve sv. Petra s porušenom apsidom

Sl. 6. Crkva sv. Ivana na Šipanu

Sl. 7. Jugoistočni dio crkve sv. Mihovila na Šipanu

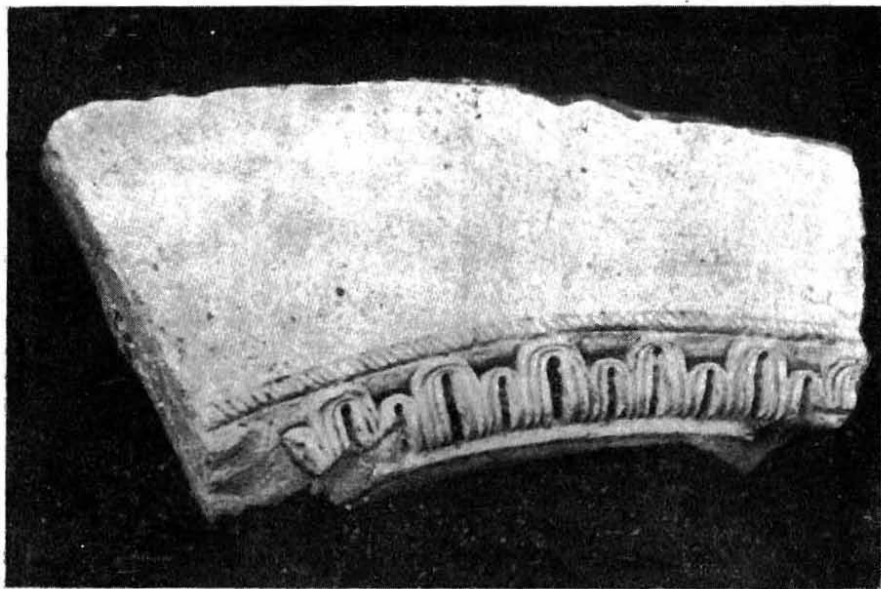
Sl. 8. Krov na crkvi sv. Mihovila

Sl. 9. Arhitrav upotrebljen kao stepenica kod južnih vratiju sv. Mihovila

Sl. 10. Samostanski prozor u Pakljani

Sl. 11. Fragment luka iz Sudurda